

моделями і зразками текстової трансформації), активізації граматичних ресурсів мови.

Аналіз стилю масової інформації з погляду інтелектуалізації мови передбачає насамперед наукову коректність: оптимально реалізована функція, динаміка розвитку форм і можливостей, актуалізація периферії мови, регулятивний вплив на мовну поведінку, здатність миттєвого мовного реагування на ситуацію – все це ознаки інтелектуального, диференційовані парадигми свідомості, реалізовані у мовних формах і тенденціях. Прямі аналогії **інтелектуально модельоване – мовно втілене** є, на нашу думку, поверхневими і не відповідають складній ієрархічній системі понять і категорій мислення.

¹Лисиченко, Лідія. Мовна картина світу та її рівні // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – Х., 1998. – Т. 6. – (Нова серія). – С. 131; ²Костомаров Н. Письма к Данилевскому // Тимошенко П.Д. Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови. – К., 1959. Ч. I. – С. 294; ³Мирний, Панас. збір. творів: У 7 т.т. – К., 1971. – Т. 7. – С. 499; ⁴Лисиченко, Лідія. Зазнач. праця. – С. 130; ⁵Шевельов, Юрій. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941). Стан і статус. – К., 1987; ⁶Нещименко Г.П. Динамика речевого стандарта современной публичной вербальной коммуникации: Проблемы. Тенденции развития // Вопросы языкознания. – 2001. – № 1. – С. 100; ⁷Виноградов В.В. Очерки по истории русского литературного языка XVII – XIX в.в. –М., 1938; ⁸Цит. за Нещименко Г.П. Зазнач. праця. – С. 100; ⁹Нещименко Г.П. Зазнач. праця. – С. 101; ¹⁰Шевченко Л.И. Функционально-стилистический анализ лексики передовой газетной статьи. – Автореф. Дис... канд. филол. наук. – К., 1991; ¹¹Нещименко Г.П. Зазнач. праця. – С. 107; ¹²Нещименко Г.П. Зазнач. праця. – С. 107.

О.І. Ніка, канд. філол. наук

АСПЕКТОЛОГІЯ АНАЛІЗУ СУБ'ЄКТИВНОГО В ЛІНГВІСТИЦІ

*Визначаються підходи і способи аналізу суб'єктивних
смишлів у лінгвістиці, зокрема концепції В. Матезіуса, Ш. Баллі,
Е. Бенвеніста та їх сучасні інтерпретації.*

The approaches and ways of the analysis of the subjective meanings in linguistics, in particular concepts of V. Mathesius, Sh. Bally, E. Benvenist and their modern interpretations are defined .

Лінгвістичний інтерес до мовної особистості, багатоаспектно представлений у відомих дослідженнях В. фон Гумбольдта, Г. Гійома, Ш. Баллі, Е. Бенвеніста, О. Єсперсена, В. Матезіуса та ін., виявився в різних проекціях – узагальнено-історичній та конкретно-індивідуальній. Маючи спільний знаменник – антропоцентризм, названі проекції увиразнюють ментальнісні характеристики людини, представника етносу, творця мови, що вербально репрезентує мовну картину світу, або ж мовця як творця смислових та комунікативних інтенцій висловлювання, тексту.

Новітні лінгвістичні дослідження знаменують нову наукову парадигму: “дім духу” – мовна концептуалізація світу представлена в характеристиках суб’єктивного, модусного, етнічного тощо, що мотивує зверненість до носія і творця лінгвальної субстанції.

Актуальність названої проблематики зростає з посиленням інтересу до висловлювання, до тексту та виявів суб’єкта і суб’єктивного у процесі їх породження – до комунікативної функції мови. За визначенням П. Серіо, у франкомовному науковому світі історія проблеми суб’єктивності в мові зосереджується в одному питанні: знаходиться суб’єкт у мові чи поза мовою?¹, і цей лінгвотеоретичний пошук відкриває нову (за П. Серіо) – четверту парадигму наукового дослідження.

У лінгвістичній науці питання про суб’єктивність та її модифікаційні вияви у мовленні набуло актуальності та концептуальної окресленості у зв’язку з акцентуванням і розвитком ідеї функціоналізму, що передбачає опис функціональної специфікаційності мовних одиниць для з’ясування місця і ролі елемента в системі мови, а особливо – дискурсивний аналіз функціонування мовних ресурсів з урахуванням комунікативно-прагматичних і смислових потреб мовця. Таким синтезом функціонального аналізу, що акцентував на комунікативній функції мови, тісно переплетеної з представленням суб’єктивних смислів, насамперед у прагматичному розумінні, відзначалися дослідження Празького лінгвістичного гуртка.

У роботах лінгвістів, об’єднаних у Празькому гуртку, здебільшого поціновано їх фонологічні студії, втім функціональна

теорія постала насамперед із досліджень теорії літературної мови, функціональних стилів і ідіостилів, бо йдеться не лише про статус абстрактних одиниць у системі мови, який, проте, детермінується за сукупністю конкретно-мовленнєвих утворень, а визначає функціональну природу елементів у їх комунікативних вимірах, що вмотивовані інтенційними характеристиками мовців.

Насамперед виокремлення й аналіз окремих суб'єктивних смислів як виявів комунікативно-прагматичних маніфестацій мовця представлено у працях В. Матезіуса “Мова і стиль”, “Основна функція порядку слів у чеській мові”, “Про так зване актуальне членування речення” та ін. Звернувши увагу на функціональні характеристики мовних засобів у висловлюванні, Вілем Матезіус сформулював теорію про темо-ремне членування як одну з найголовніших ознак “присутності”, “участі” мовця у процесі творення висловлювання. Уведення іншої основи лінгвістичного аналізу дозволило йому відійти від суто формально-граматичного реєстру порядку слів у реченні, а відтак з інтенціональних позицій мовця визначити два можливих способи представлення словопорядку в породжуваному реченні-висловлюванні – об'єктивний і суб'єктивний, що відображають ступінь вияву мовця у висловлюванні та його оцінно-індивідуальну інтерпретацію повідомлюваного факту об'єктивної дійсності. Наголошуючи на суб'єктивному складнику, В. Матезіус визначає, що “речення є *елементарним комунікативним висловлюванням*, з допомогою якого мовець активно реагує на те чи інше явище дійсності”².

Представлення трансформованої мовцем позамовної дійсності у висловлюванні виявляється інтонаційно, що регламентує повноту і спосіб вираження думки мовця у процесі його активної мисленнєвої операції. За В. Матезіусом, суб'єктивна закінченість речення-висловлювання співмірна з його комунікативною функцією – “вказує на те, що мовець сказав *усе, що хотів виразити* даним реченням”³, і маніфестує одну з його функціональних особливостей.

Окреслення кола мовних явищ, що за своїми функціональними характеристиками співвідносяться з суб'єктивністю, дозволило філологам Празького лінгвістичного гуртка з позицій функціоналізму визначити комунікативно-прагматичний напрямок дослідження, аргументаційною базою якого стало звернення до мовної особистості.

Сучасна лінгвістика з її інтересом до способів та типів представлення синтаксичної семантики у процесі комунікативного акту як двостороннього процесу та тексту як суб'єктивно маркованого дискурсу, що відображає значеннєві та комунікативні функції мовця, відносить ідеї, сформульовані В. Матезіусом про суб'єктивні смисли і поглиблені у наступних лінгвістичних дослідженнях, до комунікативних інтенцій “в інтересах слухача”⁴.

Властива Празькому лінгвістичному гуртку акцентуація окремих суб'єктивних смислів у висловлюванні, зумовлена зверненням до комунікативної функції мови та мовної особистості, знайшла системне представлення в диктумно-модусній концепції Ш.Баллі⁵.

Системність концептуального окреслення диктуму і модусу ґрунтується на диференціації двох способів репрезентації смислу у висловлюванні, своєрідній “поляризації”, що увиразнює об'єктивний і суб'єктивний складники в реченні і конкретному мовленнєвому утворенні. Лінгвістичну аргументацію специфіки висловлювання, що містить диктумну і модусну частини, Ш. Баллі виводить із фундаментальної характеристики людської психіки протиставляти план “я” (план суб'єктивний, індивідуальний, частковий, властивий реченню-висловлюванню як результат мислительної діяльності суб'єкта-мовця) плану “не-я” (плану онтологічному, об'єктивному, загальному). За Ш. Баллі, “речення – це найбільш проста можлива форма повідомлення думки”⁶, а отже, є способом представлення позамовної дійсності крізь модусну призму мовця, який продукує речення-висловлювання у процесі мислительної діяльності: “мислити – означає реагувати на уявлення, констатуючи його наявність, оцінюючи його або бажаючи. Іншими словами, мислити – означає винести судження, є річ чи її немає, або визначити, бажана вона чи небажана, або, нарешті, виразити побажання, щоб вона була чи не була. Або думають, що йде дощ, або цього не думають, або вагаються; радіють тому, що йде дощ, або про це шкодують; бажають, щоб йшов дощ, або цього не бажають. У першому випадку виражається судження про факт, в другому – судження про цінність факту, у третьому – вияв волі”⁷.

Як не можна звести думку до виключення активної участі суб'єкта мислительної операції, такою ж мірою і неможливо представити експліцитне речення-висловлювання без модальності,

корелятивної до мислительної операції, що, у підсумку, виводиться Ш. Баллі як головна, конститутивна функція речення-висловлювання.

У такий спосіб суб'єктивні смисли на протигагу константним об'єктивним виступають реляційними характеристиками, модусне навантаження яких актуалізується мовцями щодо способу та міри представлення позамовної дійсності. Саме така оцінно-кваліфікативна, інтерпретативна, релятивна сфера “я” складає “душу речення”, а модальність, як і думка, утворюється в результаті активної операції суб'єкта, який говорить⁸.

Опозитивні відношення диктуму і модусу як об'єктивного і суб'єктивного смислів та їх градування увиразнюються у структурі складнопідрядного речення з підрядним з'ясувальним, де кожна з частин містить диктумну і модусну інформацію. Модусний план складають модальне дієслово – предикат модусу – та модальний суб'єкт, що в сукупності доповнюють диктум – спосіб представлення пропозитивної моделі у відображенні об'єктивної дійсності.

У модусі виявляється суб'єктивність “в інтересах мовця”: відношення та оцінки мовця, основою для якого служать ставлення автора до описуваних подій, його уявлення про достовірність тієї чи іншої інформації, його “система цінностей” подій та ін.”⁹.

У цьому разі модальний суб'єкт (референт) передбачає і виявляє активну присутність мовця, інтелектуальна і чуттєва сфери якого конкретизуються модальним дієсловом (за Ш. Баллі – *думати, хотіти, бажати*) – вказівкою на тип активної операції мислячого суб'єкта. Модальні дієслова (у сучасній лінгвістичній інтерпретації – предикати модусу, дієслова модусної рамки^{10,11}, що традиційно визначаються як неповнозначні дієслова (або дієслова узагальненої семантики) на позначення сприйняття, мислення, мовлення тощо, інформують про зміст диктуму у процесі прямого спостереження суб'єкта або умовисновків мовця та ін. Нова інформація, що модифікує уявлення про диктум, уперше була докладно досліджена Расселом, за яким у лінгвістиці продовжують називати й аналізувати модальні дієслова як пропозиційні установки¹².

Інтерпретація специфікаційних характеристик диктуму і модусу, що їх Ш. Баллі виразно представив на прикладі складнопідрядного речення з підрядною з'ясувальною частиною (ця модель речення вивчалась ще в епоху граматики і логіки Пор-Рояля з погляду вияву суб'єкта у своєму дискурсі), у подальших лінгвістичних дослідженнях стосувалася розвитку таких аспектів:

– кваліфікації модальних дієслів як “квазіпредикатів”¹³. У цій характеристиці відзначається специфіка модальності, що не входить до пропозитивного змісту позамовної ситуації навколишньої дійсності, а лише модифікує його, а отже, становить “модальну рамку”.

Як і предикати диктуму, названі “квазіпредикати” виконують структурну функцію, проте диктумні предикати структурують пропозицію, а модусні – оцінно-кваліфікативну інформацію мовця про диктум, пропозицію. За іншою термінологією, еквівалент пропозиції – “репрезентативний зміст”, а когнітивний еквівалент ілокутивної сили – “психологічний модус” (Дж. Серль).

– на основі класифікації семантичних предикатів як абстрактних класів лінгвісти, які входили до проблемної групи “Логічний аналіз мови” РАН, досліджували пропозиційні установки (включаючи ілокутивні сили) і створені ними інтенціональні контексти¹⁴.

– визначення первинних і вторинних способів вираження диктумної частини і, відповідно, відображення процесів синтаксичної деривації на значенні дієслів, що відносилися до модусного складника речення^{15, 16}.

– з’ясування умов, за яких дієслова модусу втрачають модальні характеристики^{17, 18}.

– встановлення співвідношень між модальністю і модусністю¹⁹ та ін.

Антропоцентричність теорії французького лінгвіста Е. Бенвеніста репрезентована в його курсі “Загальної лінгвістики”, розділом до якого увійшла частина з символічною назвою “Людина у мові”. Розвиток своєї теорії про суб’єктивність у мовленні (причому автор відзначає саме *мови*) лінгвіст починає з виведення загального і взаємозалежного співвідношення двох реальних сутностей, що конституують одне одного, – людини і мовлення (*мови*). “Людина у мові” – це різновекторний принцип дослідження суб’єктивних виявів мовця у процесі породження ним висловлювання. Пов’язавши суб’єктивність із виявом поняття “Ego” – моє я”, Е. Бенвеніст визначає, що “саме в мові і завдяки мові людина конститується як суб’єкт, бо тільки мова надає реальність, свою реальність, що є властивість бути, – поняттю “Ego” – моє я”²⁰. З іншого боку, “ego” мовця і суб’єкта, матеріалізоване та індивідуалізоване у процесі творення висловлювання, увиразнює суб’єктивні “відбитки присутності” мовця, і “ця суб’єктивність, чи розглядати її з погляду

феноменології або психології, є не що інше, як вияв у людині фундаментальної властивості мови. Той є “ego”, хто говорить “ego”²¹.

Вербалізована субстанція мови конвертує абстрактного мовця на суб’єкта-індивіда, який продукує суб’єктивні смисли у висловлювання, і тим самим суб’єкт-мовець маніфестує антропоцентричність дискурсу.

Основу суб’єктивності визначено статусом особи, яка проектує інші вияви суб’єктивного в мовленні. Експліцитні маркери суб’єктивності, що групуються навколо “я”, виявляються у вигляді сукупності координат, що служать для встановлення відношень об’єктивного змісту до моменту мовлення й учасників спілкування. Ці актуалізаційні ознаки співвідносять інформаційно-диктумний план із модифікаційними темпорально-локативними характеристиками, що насамперед формально і реально конституують висловлювання. Актуалізатори, подані Е. Бенвеністом у загальному вигляді як *ce* (*ceci*) – *tout* (*ici*) – *par* (*en*), є своєрідними “порожніми” формами, формулами, які “кожен мовець у процесі мовлення привласнює собі і застосовує до своєї власної “особи”²². Заповнення таких лакун у визначеній абстрактній моделі з проекцією на висловлювання визначається щоразу по-іншому, залежно від кожного індивідуального процесу породження висловлювання, але втім і перше, і друге є способом перетворення мови на мовлення, дискурс, відображення суб’єктивності як вияву “природної мовленнєвої егоцентричності” (Дж. Лайонз).

У продукуванні висловлювань крізь призму темпорально-локативних актуалізаторів суб’єктивність набуває прагматичних вимірів. Ця ідея була розвинута в теорії локації, що разом із номінацією та предикацією визначає лінгвістичну прагматику (у російському мовознавстві такий підхід ґрунтовно опрацьований у дослідженнях Ю.С. Степанова²³).

Проте у своїй теорії Е. Бенвеніст не зводить суб’єктивність лише до прагматичних принципів у побудові висловлювання, інший вимір суб’єктивної присутності мовця в мовленні, що перетворює його на суб’єкт, – це вияв у висловлюванні ставлення до повідомлюваного, що є результатом активної мисленнєвої діяльності індивіда. Експліцитно така модусна інформація, на думку Е. Бенвеніста, вводиться за допомогою частин типу “я думаю”, “я вважаю”, що включаються у висловлювання, загалом співвідносного зі структурою складнопідрядного речення. Названі частини у

висловлюванні створюють “суб’єктивний контекст – сумнів, здогадку, висновок”²⁴, що ілюструє вияви логічної і чуттєвої сфер суб’єкта-індивіда.

Відзначаючи два прочитання “Людини у мові” Е. Бенвеніста, П. Серіо відзначає, що в концепції Е. Бенвеніста “може бути декілька просторів у висловлюванні одного й того ж індивіда”²⁵, причому звертає увагу саме на друге, із “розщепленням суб’єкта”, бо, за вдалим визначенням, “...він (суб’єкт) силою вривається в систему зі своїми емоціями і бажаннями; він елемент іншої природи в чужому йому однорідному середовищі”²⁶.

Концептуально “суб’єктивний контекст” (за Е. Бенвеністом) і модус (за Ш. Баллі) зводиться до спільного знаменника – увиразнення позиції мислячого суб’єкта у процесі породження висловлювання, проте акцентування “ego”-суб’єкта дозволяє Е. Бенвеністу розширити коло мовних явищ, що співвідносяться із суб’єктивністю у мовленні.

¹Серіо П. В поисках четвертой парадигмы // Философия языка: в границах и вне границ. – 1, X., 1993. – С.52; ²Матезиус В. Язык и стиль // Пражский лингвистический кружок. – М., 1967. – С. 448; ³Там само. – С.448; ⁴Шмелева Т.В. Смысловая организация предложения и проблема модальности // Актуальные проблемы русского синтаксиса. – М., 1984. – С.81; ⁵Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М., 1955; ⁶Там само. – С. 43; ⁷Там само. – С. 43; ⁸Там само. – С. 45; ⁹Шмелева Т.В. Указ. раб. – С. 81; ¹⁰Золотова Г.А., Онипенко Н.К., Сидорова М.Ю. Коммуникативная грамматика русского языка. – М., 1998. – С. 75; ¹¹Степанов Ю.С. Имена, предикаты, предложения (Семиологическая грамматика). – М., 1981. – С.242; ¹²Степанов Ю.С. В трехмерном пространстве языка. Семиотические проблемы лингвистики, философии, искусства. – М., 1985. – С.164; ¹³Степанов Ю.С. Имена... – С.238; ¹⁴Логический анализ языка: проблемы интенциональных и прагматических контекстов / Отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М., 1989; ¹⁵Алисова Т.Б. Дополнительные отношения модуса и диктума // Вопросы языкознания. – 1971. – №1. – С. 54-64; ¹⁶Панфилов В.З. Взаимоотношение языка и мышления. – М., 1971; ¹⁷Там само.; ¹⁸Панфилов В.З. Категория модальности и ее роль в конструировании структуры предложения и суждения // Вопросы языкознания. – 1977. – №4. – С. 37-48; ¹⁹Шмелева Т.В. Указ раб.; ²⁰Бенвенист Э. Общая лингвистика. – М., 1974. – С. 293; ²¹Там само. – С 294; ²²Там само. – С. 296-297; ²³Степанов Ю.С. Основы общего языкознания. – М., 1975. – С. 136 і наступні його праці; ²⁴Бенвенист Э. Указ. раб. – С. 298; ²⁵Серіо П. Указ. раб. – С.48; ; ²⁶Серіо П. Указ. раб. – С. 48.